

IZ SJEĆANJA NA BORBE TREĆE DALMATINSKE BRIGADE

U novembru 1942. godine u selu Bračević¹, na jugozapadnim padinama planine Svilaje, formirana je 3. dalmatinska brigada od nekoliko odreda. Tada je brojala 650 boraca. Kasnije se njeno brojno stanje kretalo od 800 do 1.000 boraca. Odredi su, do ulaska u brigadu, prošli kroz niz više ili manje uspješnih okršaja s neprijateljima; zbog toga je brigada i dobila naziv »udarna«. Političkim radom, razvijanjem borbenog duha i jačanjem svijesti o nacionalnoj i klasnoj borbi komunisti i skojevci su među borcima odigrali značajnu ulogu, a i kasnije su uvijek primjerno djelovali u pripremi i izvršenju svake akcije i zadatka brigade.

Odmah po formiranju brigada je odlučnim naletom oslobodila Vrličku krajinu i sela oko Drniša; u tim borbama razbila je vrlo jaka uporišta četnika popa Đujića. Nizale su se uspješne akcije na komunikacijama Omiš — Split, Sinj — Split i Šibenik — Split, na kojima su napadane kolone talijanskih fašista. Brigada je uspješno razbijala ustaška uporišta u selima oko Sinja; u tim borbama borci 3. brigade pokazali su visoki borbeni moral i izvanrednu hrabrost. U živom sjećanju ostao mi je lik komesara čete Tomića, koji je pjevao dok mu je doktor Gerasimov bez narkotika amputirao obe noge, zamjenika komandanta bataljona Jakova Cerine, koji je junački poginuo boreći se protiv Đujićevih četnika, komandanta bataljona Steve Opačića, koji je, prkosno stojeći, pucao na neprijatelja i pao na brdu Maliću, vodnika Cvite Stojanac, koja je izrešetana mecima dok je pokušavala da izvuče svog komandanta, komesara čete Zvone Lelasa, koji je poginuo izvlačeći njih oboje, i mnogih drugih.

¹ Branko Dude, prvi komandant, kao mesto formiranja brigade navodi Muć, a Lovre Reić selo Vrbu na Muću (prim. red).

Otkada je naša divizija ušla u sastav Glavne operativne grupe do prelaza Neretve, u neprekidnim i teškim borbama s ustašama, Talijanima i četnicima, palo je oko 40 najboljih drugova i drugarica, što su borci primali kao neminovnost svakodnevnog borbenog života jedne brigade NOV. Ali, tada su nastupile nove teškoće s kojima se naši borci ranije nisu sukobljavali.

Prve nesvakidašnje tegobe trebalo je savladati na samoj Neretvi.

Treća brigada, zajedno s ostalim brigadama 9. dalmatinske divizije, dobila je zadatak da do prelaza ranjenika i glavnine preko Neretve osigura prilaze Jablanici. U tom cilju trebalo je da stigne prije četnika na Plasa-planinu, iznad Jablanice. Mnogi borci, naročito oni s dalmatinskih otoka, nisu ranije skoro ni vidjeli snijeg i led. A sada, lako obučeni, u opancima »gumašima«, koji su prikladni samo za krš i suho tlo, morali su da gaze duboki snijeg i da se na planinskim vrletima probijaju kroz ledeni vjetar, što je za njih predstavljalo skoro nesavladivu teškoću i u fizičkom i u psihičkom pogledu. Uz slabu ishranu, u hladnoći i vlazi, u borbi s četnicima i ustašama, trebalo je održati borbeni duh i moral brigade. Komunisti i skojevci i tada su služili za primjer i zahvaljujući njihovom držanju, brigada je u cjelini časno izvršila svoj zadatak.

Četnici nisu uspjeli da nas zbace sa Čvrsnice. Prvi naš zadatak u bici za ranjenike je uspješno obavljen i bitka je dobivena.

Ali, kada smo kod pojata Poljane preuzeli ranjenike dodijeljene na skrb našoj i ostalim brigadama divizije počeo je mukotrpan put, s nezapamćenim požrtvovanjem, za spasavanje ranjenika. Sve je bilo usmjereno na pomoć ranjenom drugu. I tu su komunisti i skojevci prednjačili. Bilo je momenata kada nikakva ubjeđivanja nisu pomagala, ali je pomagao primjer članova Partije i Skoja, primjer rukovodilaca.

Neke slike iz tih dana nosit ću, sigurno, cijelog života u sjećanju. Skoro bez smjene borci su nosili ranjenike. Od iscrpljenosti i gladi padali su mrtvi pod nosilima. »I ti si posustao? — rekla je jednom drugu, članu KPJ, Zora Matić Perera, referent saniteta bataljona. »Nosi još barem dva kilometra, pa ću te ja smijeniti«. A on je nosio dok nije mrtav pao pod nosilima. Drug za drugom je umirao. A to je obavezivalo i pokretalo iznurene borce. Na obroncima Prenja našu kolonu ranjenika razbila je u dva dijela neprijateljska artiljerija iz Konjica.

Od jedne granate pala su sva četiri borca koja su nosila ranjenike, a on sam ostao je nepovrijeđen. Odmah su ga podigla i ponijela četiri druga borca, njegovi drugovi.

Brisani prostor između Visa (k. 1152) i Siljevice (k. 1314), dobro osmatran i tučen iz Konjica, pokušali smo da prelazimo u skokovima. Ali, već od druge granate pao je komandant bataljona Dušan Dumičić. Sijala je smrt i neprijateljska avijacija i ometala nam svaki pokušaj da krenemo naprijed. Sklonili smo se s ranjenicima u šumu i tek pred mrak, kad su avioni prestali kružiti, krenuli smo dalje. Iscrpljeni i promrzli, ali svaki uz svoja nosila, ležali su borci na snijegu. Taj odmor na snježnom Prenju za iznemogle i izgladnjele borce i ranjenike bio je kao ledena grobnica. Za ranjenike se i tada pronašlo nešto hrane; samoprijegorni drugovi, a posebno drugarice, pružali su im brižljivu i skromnu njegu. Ranjenici su se herojski držali. To je i nas obavezivalo na još veće, stvarno natčovječanske napore.

Artiljerija iz Konjica još uvijek je tukla kad smo se počeli pripremati za noćni marš. Bio je već mrak i trebalo je krenuti. »Diži nosila« — izdata je komanda. Kao u snu, i sada vidim kako su se borci počeli pomicati, ali, kao da su ukočeni, ne mogu da dohvate nosila. »Hajde, drugovi, saberimo snagu, još malo pa smo u selu«. »Ubi me, družo, ne mogu«, čuje se odgovor jednog borca. Iscrpljeni od gladi, napora i zime, borci izgledaju kao živi mrtvaci. Ubjeđivanja ne pomažu, osim za komuniste. »Sta da radimo?«, pitali smo jedan drugoga. »Pokušajmo prvi dignuti nosila, možda će ići«. I drugovi iz štaba brigade i politodjela dignu prva nosila. Za nama digoše nosila drugovi iz štabova bataljona, komandiri i komesari četa. »Naprijed«, diži nosila!« Jedna po jedna nosila se podigoše i kolona krenu niz strme padine Prenja. Poslije dva sata, noseći bez smjene, osjećao sam kako malaksavam. Hoćemo li izdržati? »Jedan drug je umro pod nosilima« — javlja veza. Do odredišta ima nekoliko sati, ali put izgleda mnogo duži. Te noći, do podnožja Prenja, razgovor između ranjenika i boraca koji su ih nosili ličio je na najsvetiji zavjet: drug će za druga umrijeti. Uvjerenje da nećeš ostati napušten, da će te tvoj drug spasiti, dajući za tebe i svoj život, davalo ti je neizrecivu snagu da i ti sam do kraja izdržiš.

Naša kolona ranjenika stigla je u podnožje Prenja. Na mukotrpnom putu do podnožja pod nosilima je umrlo više drugova. Ranjenike smo donijeli do Kule, južno od Boračkog jezera. Tu su ih preuzele druge jedinice, a 3. dalmatinska udarna brigada, u sastavu 9. divizije, dobila je zadatak da sa 10. herce-

govačkom i 4. crnogorskom proleterskom brigadom oslobodi Nevesinje. U maršu do Nevesinja umrlo je još nekoliko naših drugova. Tražili smo od brigadnog liječnika Gerasimova da utvrdi od čega borci umiru. Odgovor je bio kratak: iscrpljenost, glad.

Pa ipak, po oslobođenju Nevesinja, vraćajući se poslije izvršenog zadatka, jedan naš bataljon, u maršu kroz varoš, ponosno pjeva: »Partizane naše cio svijet već zna ...«

U oslobođenom Nevesinju nismo našli ni odjeće, ni obuće, a od hrane samo malo dvopeka. U snijegu na Plasa-planini i na Prenju ostalo je mnogo boraca i bez »gumaša«, noge su im premrzle. Bilo je krajnje nužno da se borci nahrane i obuku. Nismo mogli ništa ni rekvirirati, jer su prije nas to učinile druge naše jedinice. Naša brigada je bila u zaštitnici, na začelju kolone koja se sa ranjenicima kretala prema Sandžaku i Crnoj Gori, pa je njeno snabdijevanje bilo veoma otežano.

Uspjeli smo da u selima oko Nevesinja dobijemo nekoliko ovaca od seljaka, ali su talijanski avioni ubrzo bombardirali staju gdje se nalazila prikupljena stoka. Tako smo ostali bez mogućnosti da utolimo glad boraca.

Prije oslobođenja Nevesinja bili smo od Vrhovnog štaba upozoreni da, posebno na tom području, budno pazimo na moral i čvrstinu boraca, na to da oni primjerno djeluju kao narodni borci, jer je veoma važno da narod tog kraja uvjerimo u poštenje i slobodoljubivost boraca NOV-e. Morali smo dobiti tu najznačajniju bitku i u tom smislu smo usmjerili svu našu političku aktivnost.

Ipak se nakon oslobođenja Nevesinja desilo da je jedan drug, pri pretresu nekog stana, uzeo par čarapa. Ovaj prestup, nedoličan partizanu, bio je predmet prepričavanja u mjestu. Trebalo je reagirati, uvjeriti mještane da su te pojave nama tuđe i upozoriti borce da tako nešto povlači najtežu kaznu. Prestupniku je oduzeto oružje i lišen je slobode. Poslije dugog vijećanja vojni sud ga je osudio na smrt strijeljanjem. Ovu najtežu kaznu trebalo je izvršiti javno, pred narodom Nevesinja, i reći otvoreno da on nije ni četnik, ni ustaša, već partizan, koji se borio za narod, ali koji se sada teško ogriješio o moral i principe borca narodne vojske.

Pred strijeljanje obrazloženo je narodu njegovo djelo i pročitana je osuda. A onda je, u gluhoj tišini, osuđeni zatražio riječ. Obraćajući se narodu i svojim drugovima, osudio je svoju pogrešku i zatražio da se nad njim izvrši pravedna kazna. Noćas

se još borio prsa u prsa sa četnicima, a sada, pred narodom i borcima, osuđuje sebe i brani lik partizana, narodnog borca.

Atmosfera je postala mučna, stravična. Nikad to neću zaboraviti. Ljudima se steglo grlo. Nahrupila je plima sućuti i kod mještana i kod boraca

Kakva je to pravda kod partizana? Već su jednoga strijeljali za nekoliko krumpira, a sada će ovoga za čarape! — rogo-borili su mještani.

»Stojte, ljudi, ne strijeljajte!« — povikali su građani Nevesinja.

Zahtjev naroda bio je jednodušan, on je oprostio. I od nas je tražio da oprostimo drugu. Borci šute; u njihovim očima ogleda se suza humanosti, onaj snažni poriv koji ih je nosio i onda kad im je bilo najteže. Ovaj ljudski jednodušni zahtjev nije se mogao odbiti: streljanje nije izvršeno.

Tih dana u Nevesinju se govorilo samo o ovom događaju i o partizanima, koji, za razliku od ustaša i četnika, nisu pljačkaši, već istinska narodna vojska.

Poslije Nevesinja već nas je čekao nov neprijatelj: pje-gavi i trbušni tifus.

U maršu do Sandžaka on je poharao našu brigadu. Ali, i to smo svladali. U maju, pred V ofanzivu, održana je partijska konferencija brigade. Pripremali smo se za nove borbe i napore i naši su redovi iz dana u dan jačali.

Ante ROJE